

УДК 821.161.2-3.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-8-22>

Тетяна КУПЦОВА,

orcid.org/0000-0002-0876-0384

кандидат філософських наук,

доцент кафедри іноземних мов

Дніпровського національного університету залізничного транспорту

імені академіка Всеволода Лазаряна

(Дніпро, Україна) *t.kuptsova@ukr.net*

Ірина КОЛІЄВА,

orcid.org/0000-0002-4232-2994

кандидат філософських наук,

доцент кафедри іноземних мов

Дніпровського національного університету залізничного транспорту

імені академіка Всеволода Лазаряна

(Дніпро, Україна) *irinakolieva79@gmail.com*

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ ЯК ПРЕДСТАВНИК АРХЕТИПНОГО ОБРАЗУ ЛЮДИНИ ДУХУ В ЛІТЕРАТУРІ ЕПОХИ БАРОКО

Статтю присвячено дослідженню особистості І. Вишенського, в образі якого втілюється один із ідеалів маскулінності доби Бароко, характерними рисами якого є патріотизм, істинна шляхетність духу, стриманість у плотських бажаннях, аскетизм, моральність, неприйняття несправедливості й гноблення. Доведено, що під впливом християнської релігійності та чернечої аскети в полемічній літературі письменника сформувалося уявлення про чоловіка як носія духу, тобто репрезентовано архетипний образ Духовної людини. Наголошується, що світоглядне підґрунтя ідей афонського аскета багато в чому спирається на реформаційні ідеї, доповнені ісіхастськими й ранньохристиянськими поглядами. Доводиться, що, розглядаючи в полемічних творах проблеми моралі, пізнання, соціального устрою, І. Вишенський спирається на ідею несумісності Бога і світу, протиставляючи два світи: світу трансцендентного, як світу добра та істини, протиставляв світ земний, створений Богом із нічого, нестабільний, тимчасовий, гріховний. Проаналізовано, що, відповідно до концепції двох світів, в І. Вишенського вибудовується вчення про людину, яка суміщає в собі дві сутності: людину «зовнішню», що є невід'ємною часткою природи й суспільства, і «внутрішню», природа якої пов'язана зі світом трансцендентного. Духовне й тілесне в природі людини І. Вишенський рішуче розмежовував. Зв'язок між Богом і людиною здійснюється завдяки розуму. Авторки зауважують, що так як обов'язковою ознакою істинної церкви полеміст уважав відмову від власності, а також від сім'ї, «від себе і своїх», то це вчення варто розглядати як типову середньовічну утопію хлібастичного походження. Авторки дійшли висновку, що в полемічній літературі Івана Вишенського активізувався архетипний образ Духовної людини (Тихої людини) та Мудреця. Сам образ письменника як могутньої особистості, самовідданого патріота свого народу, незламного борця проти католицизму й унії, викривача соціального й національного гноблення є також утіленням цих архетипних образів.

Ключові слова: полемічна література, Бароко, архетип Людини Духу, духовне, тілесне.

Tetiana KUPTSOVA,

orcid.org/0000-0002-0876-0384

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Dnipro National University of Railway Transport

named after Academician Vsevolod Lazarian

(Dnipro, Ukraine) *t.kuptsova@ukr.net*

Iryna KOLIEVA,

orcid.org/0000-0002-4232-2994

Candidate of Philosophical Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Dnipro National University of Railway Transport

named after Academician Vsevolod Lazarian

(Dnipro, Ukraine) *irinakolieva79@gmail.com*

IVAN VYSHENSKIY AS THE REPRESENTATIVE OF THE ARCHETYPICAL IMAGE OF A SPIRITUAL MAN IN THE BAROQUE LITERATURE

The article deals with the personality of I. Vyshenskiy whose image embodies one of the masculine ideals of the Baroque. The distinguishing features of this masculine ideal are patriotism, a true nobility of spirit, restraint of corporeal desires, asceticism, morality, nonacceptance of inequality, and oppression. It has been proved that the polemic literature of the writer under the influence of the Christian religiosity and monastic ascetic life presents the representation of a human being as the holder of spirit, i.e. the archetypical image of the Spiritual Man is represented. The article stresses that the world view background of the Athos ascetic's ideas is mostly based on the reformational ideas complemented by the hesychastic and early Christian views. The article proves that examining in his polemic works the issues of morality, cognition, and social structure, Vyshenskiy considered the idea of incompatibility of God and the world. Vyshenskiy was contrasting two worlds; he was contrasting the transcendental world as the world of good and truth to the world of earth, created by God from nothing, an unstable, temporary, sinful world. It has been analyzed that according to the concept of two worlds Vyshenskiy developed the study about a human being who combined two essences, the "outer" human being as the integral part of nature and society, and the "inner" one whose nature was connected to the transcendental world. Vyshenskiy vigorously delimited the spiritual and corporeal in the human's nature. The connection between God and a human being is due to the mind. The authors of the article point out that as the polemicist thought that the property refusal as well as the refusal to have a family, the refusal of "yourself and the nearest and dearest" as an obligatory feature, the study should be considered as a typical medieval utopia of the chiliastic origin. The authors of the article have made the conclusion that in polemic literature of Ivan Vyshenskiy the archetypical image of the Spiritual (the Calm) and Wise man was activated. The very image of the writer as a powerful personality, a dedicated patriot of his peoples, an unbroken fighter against Catholicism and the church union, a denouncer of social and national oppression also embodies these archetypical images.

Key words: polemic literature, Baroque, archetype of the Spiritual man, spiritual, corporeal.

Постановка проблеми. Для стабільного духовно-культурного розвитку українському суспільству необхідні моральні цінності, які базуються на колективній пам'яті. Спроба експлікації гендерних характеристик чоловічого у творчості великого полеміста Івана Вишенського видається досить перспективною в плані виявлення особливостей репрезентації соціокультурних характеристик статевого в межах українського Бароко. Аналіз провідних моделей маскулінності важливий сьогодні як спосіб відтворення колективно-групових цінностей, що являються одним із важливих чинників знаходження й утвердження своєї національної ідентичності.

Аналіз досліджень. В означеному плані методологічним підмурком дослідження стали праці О. Матицина, Б. Кравціва, І. Єр'оміна, А. Макарова, Я. Стратія, А. Пашук, Д. Чижевського. Важливим у цьому плані є доробок Валерія Шевчука з аналізу творчості І. Вишенського.

Мета статті – розглянути репрезентацію провідних моделей маскулінності, їхніх моральних цінностей, характеристик, поглядів у полемічних творах непересічної й загадкової постаті в історії розвитку української літератури, духовного письменника Івана Вишенського; виявити їх вплив на формування світоглядних засад суспільного буття в межах епохи Бароко.

Виклад основного матеріалу. Бароко стає засобом сприйняття й осмислення життя, у якому поряд із поцінуванням церковних і суспільних авторитетів особливої ваги набуває ідея людської

гідності, мандрування душі і тіла, боротьба добра з гріхом. Українські письменники цього періоду прагнуть знайти вихід для людини із внутрішньої розірваності (розум схильний до помилок, душа розривається від бажань і нахилів), зосередити всі свої сили на духовному. На перший план виходить чоловічий образ Духовної людини, для якої матеріальне є тимчасовим, а духовне – головним і вічним. Метою її вічних мандрів є досягнення істини, Бога як першооснови буття.

Більш адекватно зрозуміти зрушення в образі традиційної маскулінності, які спричинила епоха гуманізму, можна через творчість тих мислителів, які не сприйняли ренесансний ідеал людини-титана, а отже, у доробку критично відобразили найбільш характерні його риси. Зокрема, в Острозі зібралася група вчених і культурних діячів, яка засуджувала «латинників», що орієнтувалися на ідеал західної маскулінності. Герасим Смотрицький був їхнім ідеологом, проголошуючи необхідність культурної орієнтації на нашу давнину та культурні здобутки Київської Русі, важливість збереження ідеології Візантії, тобто орієнтуючи наших мисленників на «відродження в питомих національних формах» (Шевчук, 2004: 153). Подібна позиція характерна й для нашої полемічної літератури.

Одним із яскравих представників полемічної традиції, розквіт якої припадає на кінець XVI і першу половину XVII ст. й особливого розмаху набуває після Брестської унії, був І. Вишенський. Донедавна вітчизняні та зарубіжні науковці осо-

бливої новизни в нашій полемічній літературі не помічали, розглядаючи її як схоластику. Зокрема, Олексій Матицин зазначає: «Ренесансні мотиви є неприйнятними для Івана Вишенського, він негативно ставиться до всіх новітніх течій як у духовному, так і в естетичному аспектах. Естетика Вишенського – це естетика крайніх форм аскетизму» (Матицин, 2010: 519–520).

Щодо цього видається слушним зауваження Б. Кравціва, що така оцінка не відповідає дійсності (Кравців, 1974: 33–52).

Поряд зі схоластичним розумуванням і спростуванням необхідності титанічних зусиль у завоюванні життєвих переваг у межах полемічної літератури сформовано новий образ чоловіка-інтелектуала, яскравого полеміста, що гострим, сміливим словом здатен впливати на владу та соціальні процеси. Утіленням такого типу й був Іван Вишенський, який хоча й «стояв трохи осторонь від основного руслу полемічної літератури XVI–XVII ст.» (Єрьомін, 1959: 5), але виявив себе в усіх відомих нам шістнадцяти творах, більшість із яких листи й послання, як переконаний демократ, борець проти національного та соціального гноблення, викривач несправедливості владної верхівки, у тому числі й релігійної, Польсько-Литовської держави.

Один із ранніх творів полеміста «Послання до всѣхъ обще, в Лядской земли живущих», що з'явився на наших землях на початку 90-х років XVI ст., пронизаний нищівною критикою феодално-кріпосницького ладу Польської держави. Докори були адресовані всім, хто, на думку автора, ніс відповідальність за злидні та негаразди в житті народу, зокрема обвинувальний акт пред'явлено вельможному «рицарству» Корони Польської і князівства Литовського, шляхетству, панам світським і духовним, усім, хто «в мягких постелях спят» і «безфрасунливое» (безтурботне) життя ведуть». І. Єрьомін зазначає: «До панів, незалежно від їхньої національності, Вишенський ставився з неприхованою ненавистю; користуючись тим, що на далекому Афоні йому ніхто не зможе «затворить язык», він викривав життя світських і духовних феодалів різко і прямолінійно, незважаючи ні на імена, ні на репутації» (Єрьомін, 1959: 12).

У творах І. Вишенського життя чоловіка – подвижника віри та духу – протиставляється життю панів, яке проходить у постійному бенкетуванні, непробудному пияцтві та нескінченних суперечках про шляхетські «права, статuti і конституції», перейняте єдиною турботою про мисливських собак і благополуччя «хортов» і «окгаров», марнославством, непристойними жартами, лайкою

та всіляким лихослів'ям, є свідченням пустоти й нищості існування. Навіть зовнішній вигляд панства викликав осуд в афонського подвижника. Так, у «Пораді» він зауважує, що «выструганому» (добре поголеному), «мылом вышарованному», добре одягненому шляхтичу, який, «вбритивши потылицю, ... косичку или пѣрце верх маркгерки (модної шапки) устроивши и делѣю (плащ) на собѣ перепявши, плече одно выше от другого накокорѣчивши, як полетѣти хочачи», потребує покаяння та віри більш за інших, оскільки «... дворское злое житие всѣ границы прирочения и цноты квалтует».

І. Вишенський розкриває пустоту й снобізм та іншого провідного маскулінного типу своєї епохи, критикуючи князів церкви – єпископів, котрим він докоряв за те, що вони переймалися не справами віри, а переважно стяганням пожертв з богомольців з метою збільшення своїх доходів, покращення життя своїх синів і дружин, а також використовували кошти на наложниць, пишні карети, розкішні ліvreї слугам.

І. Вишенський мав серйозні розходження й із діячами «братського» руху в Україні, уважаючи, що «братчики» не сприяли запровадженню істинного християнства. Будучи впевненим, що римсько-католицька церква є чужою для слов'ян, а Ватикан, так само як і польське панство, тільки й чекає нагоди, щоб винищити «руський народ», полеміст уважав обов'язком бути патріотом своєї землі, відданим захисником народу та свідомим громадянином, вести непримиренну війну з поширенням католицизму на наших землях. У розмислі «О началствѣ и власти старѣ старѣйшенства пап римскихъ» полеміст звинувачує папу й католицьких служителів у тому, що вони вважають себе спадкоємцями влади Петра, «от Христа дарованную». «... Видиши ли, яко се ест лож, а не истинна. Сего бо в писании ниже петровом, ниже прочих апостол обрѣсти никакоже мощно нѣсть», – стверджує полеміст (Вишенський, 1959: 135).

І. Вишенському боліло підписання акта унії між православною та римсько-католицькою церквами, що відбулося в 1596 р. на соборі в Брест-Литовську, він заявив про неможливість примирення із цим фактом. Послання митрополиту та єпископам, «утекшим от православное вѣры», пронизано впевненістю, що народ буде відстоювати свою православну віру, сприймаючи це як боротьбу за національну й релігійну незалежність.

Досить важко однозначно оцінити ставлення І. Вишенського до запровадження західної освіти. Полеміст критикував «курс наук вільних», що викладалися в єзуїтських колегіях. Особливу

неприязнь у нього викликали риторика, діалектика (розділ риторики) і схоластична філософія. Захисник віри оголосив ці науки «брѣдней», «учением вѣдшим», «плотским мудрованием», «прелестью художества языческого».

Юрій Рогатинець, один із головних керівників братств, наполягав на активній участі І. Вишенського в тій духовній і просвітницькій роботі, яка ними велася, зокрема, у Львові, але останній гостро розкритикував братчиків за те, що вони «латынских басней ученицы», трудитися в церкві не хочуть і в проповідях навчають латинської казуїстики. Полеміст називає братчиків «теперешними нашими русскими философами», які навчилися ересі в єзуїтів і плюндрують основи істинної православної віри. До того ж він помітив відсутність єдності серед керівників братств і постійні сутички між ними, що призводили до розбрату. Його ідеї про цілковите зречення чинного укладу життя й повернення до апостольської аскези не знайшли відгуку. Відтак відбувся розрив зі львівським братством. Свої дії І. Вишенський намагається пояснити в «Посланні до Домнікії», зокрема, підкреслюючи: «С котораго цвичения и заживаня способом тым хитростным латынских наук не вижду ни куса: ни попа, ни диякона ани протчаго священническаго чина служителя, только если тые байки риторские знают, то тѣжь к басням досконалшим, родителем сих, то есть до латини, паки возвращаются и отходят: свойственное к своему духу влечется и прилепляет» (Вишенський, 1959: 189).

Дуже цікаве пояснення такому «мракобісню» полеміста щодо освіти подає видатний дослідник культури українського бароко А. Макаров, зазначаючи: «Усі світові релігії застерігають від надмірного захоплення волею, енергією, силою розуму як засобами здобуття власного благополуччя або «розумного» перетворення світу. У цьому, мабуть, і слід шукати причину, чому християнські діячі або просто віруючі люди так часто вступають у конфлікти з прихильниками культу людини-титана, вождя і великого перетворювача світу. Серед тих, хто посварився із своїм часом саме на цьому ґрунті, був також Іван Вишенський» (Макаров, 1994: 143).

Дещо іншою версією при поясненні несприйняття полемістом західного раціоналістичного типу освіти й вихованої нею особистості послуговується І. Єрґомін, який наполягає на прагненні мислителя зберегти самобутність нашої культури, що протиставляється західній. Дослідник пише: «Вишенського, демократа і патріота, не могло не турбувати прагнення єзуїтів нав'язати українському народові чужу йому латино-польську

католицьку культуру. За всіма його нападками на єзуїтів, їх школи і науки відчувається турбота про те, щоб його «убогая Русь» не наслідувала приклад деяких «младенцев бѣлобрадых русских» (тобто шляхтичів) і не втратила свого національного обличчя, своєї культурної незалежності. ... Вишенський наполягав на такій постановці шкільної освіти на Україні, яка, сприяючи основній меті всякої освіти – моральному очищенню, спиралася б перш за все на свої місцеві культурні традиції. Велике значення в справі народної освіти Вишенський надавав ретельному вивченню слов'янської мови («плодоноснішої від усіх мов і богом любимої»)» (Єрґомін, 1959: 24).

Світоглядне підґрунтя ідей афонського аскета багато в чому спирається на реформаційні ідеї, доповнені ісіхастськими та ранньохристиянськими поглядами. Розглядаючи проблеми моралі, пізнання, соціального устрою, І. Вишенський спирався на ідею несумісності Бога і світу. Він протиставляв два світи: світу трансцендентного як світу добра та істини протиставляв світ земний, створений Богом з нічого, нестабільний, тимчасовий, гріховний. Для земного, гріховного світу характерні жорстокість, сваволя, неправда, підступ, зрада й насильство. Відповідно до концепції двох світів, в І. Вишенського вибудовується вчення про людину, яка суміщає в собі дві сутності: людину «зовнішню», що є невід'ємною часткою природи й суспільства, і «внутрішню», природа якої пов'язана зі світом трансцендентного. Духовне та тілесне в природі людини І. Вишенський рішуче розмежовував. Зв'язок між Богом і людиною здійснюється завдяки розуму. Я. Стратій зазначає, що розум І. Вишенський розглядав як найвідчуженішу від усього живого, пов'язану з Богом частку людської душі, що «була спрямована на пізнання божественної істини і здійснювала це пізнання в акті одномиттєвої інтуїції» (Стратій, 1982).

І. Вишенський залишив також учення про ідеальний суспільний устрій, ознаки якого співпадають з ознаками «істинної» церкви, тобто поняття церкви і суспільства в ученні полеміста зливалися воедино (Вишенський, 1959: 188–197). Обов'язковою ознакою істинної церкви полеміст уважав відмову від власності, а також від сім'ї, «від себе і своїх». Дослідники оцінюють це вчення як типову середньовічну утопію хіліастичного походження (Єрґомін, 1959: 29).

Загалом варто зазначити, що в образі та творчості І. Вишенського втілюється один із ідеалів маскулінності тієї доби, характерними рисами якого є патріотизм, істинна шляхетність духу, стриманість у плотських бажаннях, аскетизм,

моральність, неприйняття несправедливості та гноблення. Усі ці риси спонукали вітчизняних науковців говорити про письменника як про могутню особистість, самовідданого патріота свого народу, незламного борця проти католицизму й унії, викривача соціального й національного гноблення. Зокрема, А. Пашук підкреслювала: «Викриття експлуаторської природи католицько-уніатської ієрархії, яке спрямовувалося водночас проти світських вельмож, шляхти, проти всякого зла і неправди, несправедливості і поневолення, розкриває демократичну і антифеодальну позицію І. Вишенського як захисника пригноблених і експлуатованих верств українського суспільства» (Пашук, 1972: 9).

Поряд із позитивними характеристиками варто відзначити й певне «випадіння зі свого часу», яке передусім виявлялося в найкатегоричнішому неприйнятті полемістом ренесансного типу людини як істоти честолюбної і владної, титанізм життєвих потуг якої спонукав її до постійного неспокою та борні, а також призводив до протиборства з Богом, що християнським аскетом і відлюдником, звичайно, не могло бути сприйнятим і виправданим ні за яких умов. Така позиція впливала із заснованих на ідеї недосконалості людини філософських установок мислителя. Прагнення полеміста прищепити людині монастирську мораль стало свідченням утопічності його позиції. Якщо користуватися типологією барокових типів маскулінності А. Макарова, то варто зазначити, що І. Вишенський являв собою образ «тихої людини».

Висновки. Очевидним є те, що бароко варто сприймати не лише як мистецький стиль, а передусім як особливу форму культурного буття нашого народу, що засновувалася на дуже сво-

ерідних світоглядних узагальненнях. Характерними ознаками барокової культури є метафоризація дійсності, яка дає розвиток алегоризму й особливому символізму, заснованому на синтезі протилежностей, сполученні чуттєвості й абстрактності, натуралістичності й гедонізму з аскетизмом. Так, проаналізувавши полемічну літературу Івана Вишенського, можемо зробити висновок, що головна етична концепція письменника спрямована на духовний світ людини. Він реалізує потребу у внутрішній безпечності, що врівноважує безодню соціального простору й часу, у якому може загинути, потонути сенс людського буття, звичайно, така настанова теж спирається на певну тенденцію, що ґрунтувалася передусім на християнській етиці, з властивою ідеєю «переображення», богоподібності людини, прагненням до енергетичного злиття людини з Богом. Підводячи підсумки аналізу, не можна не згадати слова Валерія Шевчука: «Нові письменники, які з'явилися після Вишенського, швидко забули про нещадний аскетизм полеміста з його складною, побудованою на християнських символах, системою і порадами, як вилікувати світ, – вони мали свої проблеми й клопоти. Водночас живе життя не забуло й Вишенського, воно подбало, щоб воскресити в пам'яті людській цю непересічну постать і бере з його творів все світле й добре, що людину облагороджує й підносить. Воно спілітає далекому бунтареві, мандрівничому, який будив людське сумління на зламі XVI–XVII ст., належний вінець, адже він доклав свою посильну частку для того, щоб світ став таким, яким він є сьогодні, щоб людина глибше пізнала себе і щоб став ближчий той «золотий вік» розуму й добра, про який людство мріяло і мріє» (<http://sites.utoronto.ca/elul/Vyshenskyi/Shevchuk-vstup.html>).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишенський І. Послання до Домнікії. Честное и благоговѣйной старицы Домникии Иоанн Странник о Господѣ радоватися жаеает и спасения прагнет. *Твори*. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1959. С. 188–197.
2. Вишенський І. *Твори*. Київ : Держлітвидав, 1959. 270 с.
3. Єрємін І. П. Іван Вишенський і його громадсько-літературна діяльність. *Вишенський І. Твори*. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1959. С. 3–40.
4. Кравців Б. Ренесанс і гуманізм на Україні. *Сучасність*. 1974. № 9. С. 33–52.
5. Макаров А. М. Світло українського бароко. Київ : Мистецтво, 1994. 288 с.
6. Матицин О. Українська ікона XV–XVI століть як вираз релігійної ідентичності українського народу. *Наукові записки. Серія «Культурологія»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 5. С. 513–524.
7. Пашук А. І. Суспільний ідеал І. Вишенського. *Від Вишенського до Сквороди (З історії філософської думки на Україні XVI–XVIII ст.)*. Київ : Наукова думка, 1972. С. 8–24.
8. Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Описание курсов философии и риторики профессором Киево-Могилянской академии. Київ : Наукова думка. 1982. 346 с.
9. Шевчук В. О. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть. *Розвинене бароко. Пізнє бароко*. Київ : Либідь, 2004. 728 с.
10. Іван Вишенський та його послання. *Україністика на Торонтському університеті* : веб-сайт. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/Vyshenskyi/Shevchuk-vstup.html> (дата звернення: 01.02.2021).

REFERENCES

1. Vyschenskiy I. Poslannia do Domnikii. Tchestnoye i blagoviejnoi staritsy Domnikii Ioann Strannik o Gospod radovatysia zhelaet i spasenia pragnet. *Tvory*. [The message to Domnikiya]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo hudozhnoi literatury, 1959. pp. 188–197 [in Ukrainian].
2. Vyshenskiy I. *Tvory*. [Works]. Kyiv: Derzhlitvydav, 1959. 270 p. [in Ukrainian].
3. Yeriomin I. P. Ivan Vyshenskiy i yoho hromadsko-literaturna diyalnist. [Ivan Vyshenskiy and his public and literary activity]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo hudozhnoi literatury, 1959. pp. 3–40 [in Ukrainian].
4. Kravtsiv B. Renesans i humanism na Ukrayini. [The Renaissance and humanism in Ukraine]. *Suchasnist*. № 9. pp. 33–52 [in Ukrainian].
5. Makarov A. M. Svitlo ukrayinskoho baroko. [The light of the Ukrainian baroque]. Kyiv: Mystetstvo. 288 p. [in Ukrainian].
6. Matytsyn O. Ukrayinska ikona XV–XVI stolit yak vyraz relihiynoyi identychnosti ukrayinskoho narodu. [The Ukrainian icon of the XV–XVI centuries as the expression of the religious identity of the Ukrainians]. *Naukovi zapysky. Seriya «Kulturologiya»*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya». Vyp. 5. pp. 513–524 [in Ukrainian].
7. Pashuk A. I. Suspilnyi ideal I. Vyshenskoho. Vid Vyshenskoho do Skovorody (Z istorii filosofskoyi dumky na Ukrayini XVI–XVIII st.). [The public ideal of I. Vyschenskiy. From Vyshenskiy to Skovoroda (From the history of the philosophic thinking in Ukraine of the XVI–XVIII centuries)]. Kyiv: Naukova dumka, 1972. pp. 8–24 [in Ukrainian].
8. Stratiy Ya. M., Lytvynov V. D., Andrushko V. A. Opisanije kursov filosofii i ritoriki professorov Kievo-Mogilianskoy akademii. [The description of the philosophy and rhetoric courses of Kyiv-Mohyla Academy professors]. Kyiv: Naukova dumka. 346 p. [in Russian].
9. Shevchuk V. O. Muza Roksolanska: Ukrayinska literatura XVI–XVIII stolit. *Rozvynene baroko. Piznie baroko*. [Roxelana muse: The Ukrainian literature of the XVI–XVIII centuries]. Kyiv: Lybid. 728 p. [in Ukrainian].
10. Ivan Vyshenskiy ta yoho poslannia. *Ukrayinistyka na Torontskomu universyteti*: veb-sayt. URL: <http://sites.utoronto.ca/elul/Vyshenskiy/Shevchuk-vstup.html> (data zvernennia: 01.02.2021).